Joanna Czerna-Grygiel

PRZEDSIĘBIORCZOŚĆ NA WSI I W ROLNICTWIE

Wstęp

Liczne badania wskazują, iż podstawowym warunkiem wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich oraz zwiększenia dynamiki zmian strukturalnych na wiejskim rynku pracy jest kreowanie i pobudzanie przedsiębiorczości wiejskiej[1]. Rozwój przedsiębiorczości stanowi zasadniczy kierunek działania w rozwiązywaniu problemu bezrobocia na obszarach wiejskich. Jest ono szczególnie zauważalne w województwach południowych i południowo-wschodnich, które charakteryzują się rozwiniętą dwuzawodowością, oraz w regionach północnych i zachodnich, gdzie wielokrotnie jedynym podmiotem aktywności gospodarczej i społecznej były państwowe gospodarstwa rolne. Dominującą rolę w tworzeniu warunków sprzyjających zlikwidowaniu bezrobocia ma do spełnienia rozwój różnorodnych kierunków przedsiębiorczości wiejskiej.

---

[1] 1993 r. – IRWiR PAN: Regionalny program ożywienia przedsiębiorczości na wsi i w rolnictwie, kierownik tematu prof. dr hab. K. Duczkowska-Małysz, raport z wykonania zadania badawczego zamieszczono w publikacji: *Przedsiębiorczość na obszarach wiejskich. W stronę wsi wielofunkcyjnej*, Warszawa 1993, pod red. prof. dr hab. K. Duczkowskiej-Małysz; 1994 r. – IRWiR PAN: program badawczy pn. „Wieś i rolnictwo w okresie transformacji systemowej", wyniki badań zamieszczono w publikacji pod tym samym tytułem, pod red. L. Klanka; 1996 r. – Powszechny Spis Rolny, czerwiec'96, publikacja pod tytułem: Pozarolnicza działalność gospodarstw rolnych, GUS, Warszawa 1997.

Przedsiębiorczość jest traktowana szeroko: jako postawa, a więc cecha osobowości, zdolność do przejawiania inicjatywy i zaradności, a także jako proces, związany z podejmowaniem wielokierunkowych działań, dotyczących przystosowania się do warunków określonych przez gospodarkę rynkową[2]. Przedsiębiorczość jest rozumiana również jako układ naczelnych motywacji i sił inicjujących kreatywność przedsiębiorcy[3], a także jako postawa i rodzaj działań organizacyjno-kierowniczych, opartych na własnych decyzjach, umotywowanych zyskiem, innowacją, ryzykiem i konkurencją[4].

Przedsiębiorczość uważa się często za czwarty czynnik produkcji, wyzwalający inicjatywę, zasoby aktywności intelektualnej i zaangażowanie człowieka w pomnażanie dochodu oraz dobieranie innych czynników produkcji[5]. Przedsiębiorczość cechuje „rzadkość", czyli ograniczoność występowania o różnej skali w różnych społeczeństwach. Treścią przedsiębiorczości jest wykorzystanie szans i unikanie zagrożeń. Przedsiębiorczość jako postawa jest cechą jednostek ludzkich i dotyczy innowacyjności, realizacji nowych pomysłów, technologii, a także produktów. Łączy ona umiejętność dostrzegania, realizowania pomysłów z gotowością podejmowania ryzyka. Istotę przedsiębiorczości stanowi sposób zachowania, którego podstawą jest wiedza[6].

Przedsiębiorca powinien posiadać wiedzę o funkcjonowaniu firmy i zdolność do podejmowania ryzyka. Musi on być chłonny na innowacje, ekspansywny i umiejętnie podejmować decyzje. Przedsiębiorca to człowiek wykazujący zdolność do odbioru impulsów rynkowych i sprawnego wdrażania innowacji. Realizuje on następujące funkcje: wprowadzenie nowego produktu na rynek, kreowanie nowych potrzeb i rynków, odnajdywanie nowych źródeł energii i surowców oraz wdrażanie nowych technologii. Czynnikiem motywującym aktywność przedsiębiorców jest zarówno dążenie do korzyści materialnych, jak i samorealizacji i niezależności[7].

Rozwój przedsiębiorczości wiejskiej polega na podejmowaniu na własny rachunek i ryzyko różnorakiej działalności gospodarczej mającej przynieść poprawę jakości życia i warunków pracy na terenach wiejskich. Ożywienie przedsiębiorczości stwarza możliwość uzyskiwania alternatywnych dochodów uzupełniających lub zastępujących dochody rolnicze[8].

---

[2] K. Duczkowska-Małysz, Wstęp, *Przedsiębiorczość na obszarach wiejskich. W stronę wsi wielofunkcyjnej*, Warszawa 1993, s. 8.

[3] A. Woś, *Agrobiznes, Mikroekonomika*, Tom 2, Copyright by Wydawnictwo Key Text, Warszawa 1996, s. 17.

[4] M. Duczkowska-Piasecka, *Rozwój przedsiębiorczości w agrobiznesie szansą na awans obszarów wiejskich*, w: *Agrobiznes szansą rozwoju wsi i rolnictwa*, Wyd. AE we Wrocławiu, Wrocław 1996, s. 48.

[5] *Słownik ekonomiczny dla przedsiębiorcy*, Znicz, Szczecin 1996, s. 175.

[6] *Encyklopedia agrobiznesu*, Warszawa 1997, s. 634.

[7] *Słownik ekonomiczny...*, op.cit.

[8] *Encyklopedia agrobiznesu...*, op.cit., s. 634.

Rozwój przedsiębiorczości na obszarach wiejskich związany jest z pokonywaniem kolejnych stopni zaawansowania ekonomicznego, a także świadomości w prowadzeniu działalności gospodarczej. Etap pierwszy polega najczęściej na przetrwaniu i ma charakter dorywczy. Podstawowym kierunkiem uruchamianej działalności jest handel, najczęściej spożywczy lub wielobranżowy. Początkujący przedsiębiorcy mają słabe powiązania z rynkiem i nie prowadzą działań planistycznych. Zasadniczym motywem podjęcia prywatnej inicjatywy gospodarczej na tym etapie jest uniknięcie bezrobocia i zapewnienie miejsca pracy dla siebie i rodziny.

W drugim etapie rozwoju przedsiębiorczości notuje się następujące zmiany: źródłem finansowania oprócz kapitału rodzinnego jest kapitał wypracowany z zysku firmy a pobieranie kredytu ograniczone jest do niezbędnego minimum, następuje umocnienie firmy w środowisku lokalnym, a jej działalność jest zaplanowana, rezultaty decyzji – kontrolowane. Zmiany te są owocem tzw. edukacji ekonomicznej, jaką w czasie kontynuowania działalności gospodarczej otrzymują przedsiębiorcy.

Następne etapy doskonalenia to przede wszystkim nasilenie się procesów integracyjnych (integracja pionowa i pozioma) i specjalizacja w obrębie firmy[9].

W rozwiniętej gospodarce rynkowej między producentem a konsumentem żywności występuje sprawny system obsługi handlowej, bankowej, chłodniczo-magazynowej i transportowej. Wiąże się to z tworzeniem pozarolniczych miejsc pracy i stwarza szansę nie tylko dla zmniejszenia stopy bezrobocia na terenach wiejskich, ale również daje możliwość odejścia ludności aktywnej zawodowo z rolnictwa do zajęć bezpośrednio związanych z tym działem gospodarki, bez konieczności migracji ze wsi.

Zmiany owe warunkują rozwój infrastruktury typu miejskiego oraz wspomagają proces urbanizacji, przemiany kulturowe i ostatecznie prowadzą do powstania społeczeństwa przedsiębiorczego na terenach wiejskich.

1. Znaczenie przedsiębiorczości na terenach wiejskich

Na rozwój przedsiębiorczości lokalnej wpływają czynniki zarówno makro- jak i mikroekonomiczne. Uwarunkowania makroekonomiczne dotyczą ram polityki gospodarczej państwa, systemu ekonomicznego oraz rozwiązań formalno-prawnych. Są to takie decyzje, jak: warunki procesu oddłużeniowego, zasady polityki budżetowej i finansowej, polityka celna itp. Wśród nich występują różnorodne

[9] M. Duczkowska-Piasecka, *Rozwój przedsiębiorczości w agrobiznesie szansą na awans obszarów wiejskich*, w: *Agrobiznes szansą rozwoju wsi i rolnictwa*, Wyd. AE we Wrocławiu, Wrocław 1996, s. 55.

procesy stymulujące lub ograniczające uruchomienie przedsiębiorczości wiejskiej[10].

Mikroekonomiczne uwarunkowania rozwoju inicjatywy lokalnej dotyczą między innymi położenia gminy, poziomu wykształcenia i kwalifikacji ludności lokalnej, zasobów kapitału oraz aktywności samorządów lokalnych i władz gminy.

Z analizy poziomu rozwoju gmin wynika, że położenie wywiera ważny wpływ na ich rozwój[11]. Bliskość miasta, w tym zwłaszcza wielkich aglomeracji miejskich, jest czynnikiem determinującym rozwój przedsiębiorczości lokalnej. Na rozwój prywatnej inicjatywy gmin wywiera także wpływ bliskość granicy, zwłaszcza z państwem wyżej rozwiniętym ekonomicznie, a także wyjątkowe na tle kraju walory turystyczno-krajoznawcze.

Podstawowym jednakże warunkiem rozwoju przedsiębiorczości w środowisku wiejskim jest skuteczny system kształcenia, zdobywania kwalifikacji i dokształcania ludzi zatrudnionych w całym systemie prywatnej inicjatywy gospodarczej. Podnoszenie poziomu wykształcenia dotyczy w równym stopniu pracowników firm, jak też pracodawców, bowiem zasadniczym warunkiem utrzymania się firmy na rynku są odpowiednie kwalifikacje i wykształcenie osoby rozpoczynającej uruchamianie nowych przedsięwzięć gospodarczych. Kwestia ta dotyczy przygotowania w dziedzinie zarządzania przedsiębiorstwem. Wyniki badań prowadzonych przez IERiGŻ oraz IRWiR pozwalają stwierdzić, iż niewiele jest inicjatyw lokalnych opartych na fachowej wiedzy. Wskazuje to na konieczność rozwoju różnorodnych form kształcenia (kursy, wykłady, warsztaty, praktyki itp.) jako warunku podjęcia działalności gospodarczej oraz możliwości utrzymania przedsiębiorstwa na rynku. Jednym z przykładów praktycznego wykorzystania i zastosowania programów szkoleniowych jest polsko-szwajcarski projekt wspierania wolnej przedsiębiorczości[12]. Metoda projektu opiera się na doświadczeniach szwajcarskich, nowoczesnych zasadach psychologicznych podstaw sukcesu oraz współczesnych technikach przekazywania wiedzy o przedsiębiorczości. Warsztaty mają charakter seminaryjnej dyskusji. Istotne znaczenie ma współpraca wszystkich uczestników, włącznie z liderem, podczas wizualizacji wniosków z dyskusji na specjalnych posterach. Celem projektu jest przekazywanie know-how w języku polskim, wykształcenie polskich przedsiębiorców oraz kadr małych i średnich przedsiębiorstw, a także budowa struktur zapewniających dalszy rozwój projektu. Pro-

[10] M. Gąsiorowski, R. Kamiński, *Możliwości rozwoju pozarolniczej aktywności gospodarczej na wsi na bazie gospodarstwa rolnego*, „Zagadnienia Doradztwa Rolniczego" 1998 nr 1.

[11] K. Duczkowska-Małysz, J. Małysz, *Mikroekonomiczne uwarunkowania rozwoju przedsiębiorczości*, w: *Przedsiębiorczość na obszarach wiejskich. W stronę wsi wielofunkcyjnej*, IRWiR PAN, Warszawa 1993, s. 27.

[12] T. Jankowski, J. Klimek, *Sztuka rzeczy możliwych – czyli: polsko-szwajcarski projekt wspierania wolnej przedsiębiorczości po pięciu latach (Próba podsumowania)*, w: *Agrobiznes szansą rozwoju wsi i rolnictwa*, Wyd. AE we Wrocławiu, Wrocław 1996, s. 164.

jekt ów stał się impulsem działania szerokich kręgów przedsiębiorców w małych i średnich firmach na terenie Polski.

Najczęściej wskazywaną przez przedsiębiorców barierą utrudniającą ożywienie przedsiębiorczości wiejskiej jest bariera kapitałowa. Uruchamiając nowe przedsięwzięcie, bazują oni zasadniczo na własnych środkach finansowych, uzupełniając je pożyczką od znajomych czy rodziny, czy też kredytem bankowym. Przedsiębiorcy na terenach wiejskich, rozpoczynając działalność gospodarczą, wykorzystują przede wszystkim własne środki (w 77%), niejednokrotnie wspomagane kredytem bankowym (w 49%)[13]. Rozpoznanie zjawiska przedsiębiorczości pozarolniczej w trzech województwach – łomżyńskim, ostrołęckim, suwalskim pozwoliło zauważyć, iż większość respondentów, uruchamiając działalność gospodarczą, wykorzystywała własny kapitał, motywując tę decyzję wysoko oprocentowanym i trudno dostępnym kredytem bankowym, zwłaszcza dla początkujących. Źródłem niskiego popytu na kredyty jest przede wszystkim zbyt wysokie oprocentowanie oraz konieczność zabezpieczenia materialnego, które zazwyczaj przekracza możliwości potencjalnych przedsiębiorców[14]. Przeprowadzona analiza badań ankietowych potwierdza, że kredyt może spełnić ważną rolę w podejmowaniu inicjatyw gospodarczych na wsi, a dostępność nisko oprocentowanych kredytów ma szansę przyczynić się do ożywiania przedsiębiorczości i zmian strukturalnych na wiejskim rynku pracy.

Jednym z podstawowych warunków rozwoju przedsiębiorczości na wsi jest również pomoc ze strony władz i samorządów gminnych. Prezentacja gminy jako miejsca inwestowania, rozpowszechnianie informatorów, promocja lokalnej inicjatywy prywatnej – to zjawiska niezbędne w rozbudzeniu przedsiębiorczości wiejskiej. Udzielenie pomocy firmie w trudnym dla jej pozycji ekonomicznej momencie, jest wielokrotnie jedynym rozwiązaniem niezbędnym do utrzymania pozarolniczych miejsc pracy. Warunkiem aktywnego uczestnictwa władzy lokalnej w rozwoju przedsiębiorczości wiejskiej jest informacja o kondycji nowo powstałych firm oraz ciągła analiza sytuacji gospodarczej na terenie gminy. Przykładem zasługującym na uwagę są odpowiednie biura w ośrodkach lokalnych Wielkiej Brytanii o nazwie „Business Center", które gromadząc informacje o instytucjach pracujących na rzecz przedsiębiorczości lokalnej, kierują osoby zainteresowane pomocą kredytową i doradztwem do właściwego miejsca, ułatwiając tym samym podjęcie przez nie działalności gospodarczej[15].

[13] K. Duczkowska-Małysz, M. Duczkowska-Piasecka, *Pozarolnicze przedsięwzięcia gospodarcze na obszarze gminy*, w: *Przedsiębiorczość na obszarach wiejskich. W stronę wsi wielofunkcyjnej*, IRWiR PAN, Warszawa, 1993, s. 67.

[14] M. Łaguna, *Próba oceny przedsiębiorczości mieszkańców wsi woj. łomżyńskiego, ostrołęckiego i suwalskiego*, V Ogólnopolska Konferencja Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu 1998, s. 410.

[15] M. Kłodziński, *Uwarunkowania wielofunkcyjnego rozwoju gminy*, w: *Wieś i rolnictwo w okresie transformacji systemowej*, IRWiR PAN, Warszawa, 1995, s. 130.

Wielokrotnie, w przeprowadzanych przez IERiGŻ oraz IRWiR badaniach, obserwuje się negatywne opinie respondentów na temat aktywności władz lokalnych w ożywianiu przedsiębiorczości na obszarach wiejskich. Przyczyną znikomych efektów pracy władz gminnych i samorządów nad uruchamianiem przedsięwzięć gospodarczych jest, między innymi, brak planu strategicznego rozwoju gminy, którego podstawą jest ocena stanu i tendencji zmian potencjału społecznego i gospodarczego, określenie czynników warunkujących te zmiany oraz zaprezentowanie kierunków rozwoju danej gminy. Podstawowym celem lokalnego planu rozwoju jest uruchomienie działalności gospodarczej, co stanowi o tworzeniu nowych miejsc pracy poza rolnictwem i w rezultacie inicjuje wielofunkcyjny rozwój wsi. Klarowne określenie celów jest niezwykle pomocne dla władz lokalnych w realizacji strategii rozwoju gminy, gdyż działania krótkookresowe nakierowane są na decyzje długofalowe. W tworzeniu planów rozwojowych uwzględnia się również cele społeczne i ekologiczne związane z ochroną środowiska i zachowaniem naturalnych walorów siedliska wiejskiego w procesie ekonomicznego rozwoju gminy. Lokalny samorząd, sprzyjając prywatnej inicjatywie pozarolniczej, powinien postawić sobie następujące cele: promowanie gminy na zewnątrz i zachęcanie inwestorów (krajowych i zagranicznych), upowszechnianie wiedzy o przedsiębiorczości i zasadach prowadzenia prywatnych przedsięwzięć, popularyzacja sprawdzonych doświadczeń działalności gospodarczej, ułatwienia w lokalizacji firmy, tworzenie ośrodków przedsiębiorczości, zachęcanie lokalnych przedsiębiorców do dalszego lokowania kapitału na terenie gminy[16].

W zależności od inwestycji oraz warunków środowiskowych danego regionu, mogą być rozwijane różne rodzaje pozarolniczej przedsiębiorczości[17]:

a) związane z rolnictwem (dotyczy całego kompleksu gospodarki żywnościowej): drobne przetwórstwo, sortowanie, konfekcjonowanie, przechowalnictwo, transport, handel (środkami produkcji, żywnością);

b) niezwiązane z rolnictwem: drobny przemysł (branża odzieżowa, metalowa, drzewna), rzemiosło, usługi zdrowotne, naprawcze, transportowe, rozwój bazy turystyczno-rekreacyjnej z odpowiednią obsługą klientów.

Badania przeprowadzone wśród mieszkańców wsi małopolskiej wskazują, iż podstawowymi kierunkami działalności pozarolniczej są usługi, handel oraz produkcja[18]. Działalność usługowa dotyczy przede wszystkim transportu, budownictwa, usług mechanicznych, a także niewielkich punktów gastronomicznych.

---

[16] M. Kłodziński, *Wielofunkcyjny rozwój terenów wiejskich w Polsce i w krajach Unii Europejskiej*, SGGW, Warszawa 1996.

[17] M. Duczkowska-Piasecka, *Rozwój przedsiębiorczości w agrobiznesie szasą na awans obszarów wiejskich*, w: *Agrobiznes szansą rozwoju wsi i rolnictwa*, Wyd. AE we Wrocławiu, Wrocław 1996, s. 48.

[18] A. Kotala, St. Moskal, *Pozarolnicza przedsiębiorczość mieszkańców wsi małopolskiej, bariery i szanse rozwoju*, Biuletyn Regionalny ZDR AR w Krakowie, 1995, nr 311.

W handlu przeważa organizacja małych sklepów oraz „ruchomych punktów sprzedaży". Przedsiębiorstwa produkcyjne obejmują zakłady produkujące materiały budowlane i stolarnie.

Rozpoznanie zjawiska przedsiębiorczości pozarolniczej w Polsce północno-wschodniej pozwoliło zauważyć, iż w opinii respondentów największe możliwości prowadzenia działalności gospodarczej dotyczą usług handlowych, szczególnie w branży spożywczej. Badane osoby dostrzegły słabe zaopatrzenie wsi w dobra konsumpcyjne jako lukę, którą należałoby zagospodarować[19].

Dominującą rolę w kreowaniu pozarolniczych miejsc pracy na obszarach wiejskich, w branżach związanych z rolnictwem, pełnią zakłady przetwórstwa owocowo-warzywnego – na jedną firmę przypada 23 zatrudnionych[20]. Z badań wynika, że przewagę stanowią jednakże zakłady zatrudniające do 9 pracowników. Przedsiębiorstwa zajmujące się produkcją pasz oraz piekarnie zapewniają od 7 do 9 miejsc pracy. Nieco mniejszą liczbę osób zatrudniają firmy produkujące galanterię spożywczą i mleczarnie (od 3 do 5 pracowników), najmniej natomiast ciastkarnie, młyny i tartaki oraz garbarnie skór (ok. 2 osób na 1 zakład). W niektórych z wyżej wymienionych branż agrobiznesu przedsiębiorcy zamierzają poszerzyć skalę produkcji, zwiększając tym samym liczbę miejsc pracy. Dotyczy to zwłaszcza przetwórni owocowo-warzywnych, garbarni, masarni, ciastkarni i galanterii artykułów spożywczych. Najmniejszą aktywność w rozwoju prywatnej inicjatywy wykazują właściciele tartaków i młynów.

W badaniach przeprowadzonych w 1995 roku wyodrębniono gminy o słabym, średnim, i dynamicznie rozwijającym się agrobiznesie[21]. Na uwagę zasługuje zróżnicowanie zatrudnienia, które waha się od 101 osób (gm. Skierbieszów) do 962 osób (gm. Pniewy). Wielkość zatrudnienia szczególnie różnicuje przemysł spożywczy, handel i zatrudnienie w spółkach gospodarczych.

Poziom rozwoju pozarolniczej przedsiębiorczości wiejskiej jest zróżnicowany w skali kraju. Najwięcej jednostek gospodarczych (w stosunku do powierzchni i liczby mieszkańców) występuje w regionie południowym oraz środkowo-wschodnim. Najmniejszym natomiast tempem uruchamiania działalności gospodarczej charakteryzuje się region północno-wschodni[22].

Badania na temat pozarolniczej działalności gospodarczej przeprowadzone na terenach wiejskich całego kraju dotyczyły przede wszystkim rozwoju małych

[19] M. Łaguna, *Próba oceny przedsiębiorczości mieszkańców wsi woj. łomżyńskiego*, w: *V Ogólnopolska Konferencja Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu 1998*, s. 408.

[20] S. Makarski, *Przedsiębiorczość w agrobiznesie*, w: *Agrorobiznes szansą rozwoju wsi i rolnictwa*, Wyd. AE we Wrocławiu, Wrocław 1996, s. 43.

[21] J. Fereniec, *Agrobiznes w rejonie rolnictwa ekstensywnego. Agrobiznes szansą rozwoju wsi i rolnictwa*, Wyd. AE we Wrocławiu, Wrocław 1996, s. 72–75.

[22] A. Napiórkowska, D. Turek, *Rozwój przedsiębiorczości jako forma przeciwdziałania bezrobociu*, w: *V Ogólnopolska Konferencja Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu 1998*, s. 448.

i średnich firm na tych obszarach, bowiem podstawowym składnikiem przedsiębiorczości lokalnej jest drobna przedsiębiorczość („small business"). W roku 2000 małe firmy (0–49 zatrudnionych osób) stanowiły 99,02% zarejestrowanych jednostek gospodarczych w Polsce. Prywatni przedsiębiorcy byli właścicielami 95,2% firm, należących do grupy „mikro przedsiębiorstw" (0–9 zatrudnionych w jednostce)[23].

Podstawowym warunkiem uznania przedsiębiorstwa za „małe" jest liczba zatrudnionych w nim pracowników. Ze względu na odmienność poglądów dotyczącą tego kryterium w międzynarodowych analizach porównawczych rozpatruje się wspólnie przedsiębiorstwo małe i średnie[24]. Liczba pracowników w jednostkach średnich nie przekracza bowiem w większości krajów Unii Europejskiej – 500 osób[25]. W Polsce granica zatrudnienia dotyczy „około 200 osób"[26].

Zakwalifikowanie do tego typu przedsiębiorstw dokonuje się w poszczególnych branżach za pomocą kryteriów ilościowych (liczba zatrudnionych, wartość kapitału lub obrotów pieniężnych) oraz jakościowych (pozytywne strony organizacji i zarządzania małymi firmami). Podział przedsiębiorstw w Polsce według wielkości zatrudnienia został przedstawiony w poniższej tabeli (tab. 1.).

Tabela 1. Propozycja podziału firm w Polsce według wielkości

Branża	Liczba zatrudnionych w firmach małych	Liczba zatrudnionych w firmach średnich	Liczba zatrudnionych w firmach dużych
Przemysł i budownictwo	> 49	50–499	< 500
Handel hurtowy	> 9	10–199	< 200
Handel detaliczny	> 2	3–99	< 100
Transport i łączność	> 2	3–49	< 50
Usługi i wolne zawody	> 2	3–49	< 50

Źródło: I. Hejduk, *Jak startować w biznesie? Propozycja dla małych firm*, Warszawa 1992, s. 18.

Podsumowując przedstawione badania, należałoby zwrócić uwagę na kilka podstawowych kierunków zmian występujących w latach dziewięćdziesiątych w rozwoju przedsiębiorczości na obszarach wiejskich.

Najwięcej inicjatyw gospodarczych powstaje w branży handlowej, co z punktu widzenia istoty przedsiębiorczości jest uzasadnione dążeniem do osiągnięć i moż-

[23] Małe i średnie przedsiębiorstwa w Polsce 2002, Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości, Warszawa 2002, s. 25; Raport o stanie sektora małych i średnich przedsiębiorstw w Polsce w latach 1999–2000, Fundacja Promocji i Rozwoju Małych i Średnich Przedsiębiorstw, Warszawa 2001, s. 35.

[24] W Niemczech i we Francji za małe przedsiębiorstwo uznaje się takie, które zatrudnia nie więcej niż 49 pracowników, natomiast w Szwajcarii i Wielkiej Brytanii granicą jest 100 osób.

[25] M. Mączyńska, *Małe przedsiębiorstwa w Polsce i w Niemczech*, „Organizacja i Ustawodawstwo" 1990 nr 2, s. 16.

[26] Uchwała Rady Ministrów z 13 października 1979 r.

liwością wykorzystania warunków przy niedużych nakładach finansowych[27]. Dominacja profilu handlowego wynika z tego, iż ta dziedzina inicjatywy lokalnej nie wymaga zarówno dużych nakładów finansowych i rzeczowych, jak i specjalnych kwalifikacji. Sprawny obrót środków dający możliwość zarówno zarobkowania, jak i inwestowania warunkuje popularność tej formy przedsiębiorczości na terenach wiejskich.

Dominującą dziedziną przedsięwzięć gospodarczych, obok handlu jest przemysł rolno-spożywczy. Wśród poszczególnych branż przemysłu spożywczego podstawowe znaczenie mają masarnie i ubojnie, piekarnie, młyny i mieszalnie pasz, czego powodem jest krótki cykl produkcyjno-handlowy. Lokalizacja zakładów przemysłu rolno-spożywczego na terenie gminy daje możliwość przetworzenia surowców pochodzenia rolniczego bez konieczności ich transportu poza teren gminy. Przyczynia się również do znacznego obniżenia finalnych kosztów produkcji oraz stwarza szansę zatrudnienia ludności wiejskiej bezpośrednio w ich miejscu zamieszkania. Wielkość zatrudnienia w przemyśle rolno-spożywczym najsilniej różnicują duże przedsiębiorstwa, np. cukrownie.

Dużą popularnością cieszą się również spółki gospodarcze, które prowadzą międzynarodową wymianę towarów jako prywatne spółki handlowe i na swój rachunek prowadzą handel zagraniczny. Mają one doniosły wpływ na stan zatrudnienia na obszarach wiejskich.

Na zakończenie rozważań traktujących o znaczeniu przedsiębiorczości w kształtowaniu równowagi na wiejskim rynku pracy należałoby jeszcze raz podkreślić, że rozwój działalności pozarolniczej (produkcyjnej, handlowej i usługowej) na obszarach wiejskich będzie podstawowym czynnikiem ograniczenia bezrobocia. Nowe miejsca pracy mogą powstać dzięki lokalnym inicjatywom oraz napływowi kapitału zewnętrznego. Wobec małych zasobów kapitałowych ludności, obok systemu ulg podatkowych i preferencyjnych kredytów, dla pozarolniczych inwestorów wiejskich niezbędne wydaje się być wsparcie przez państwo modernizacji i rozbudowy infrastruktury technicznej i społecznej oraz przeznaczenie odpowiedniej puli funduszy na podniesienie poziomu wykształcenia i kwalifikacji ludności wiejskiej. Umożliwi to przejście do działalności gospodarczej poza rolnictwem nadwyżek siły roboczej i ograniczy bezrobocie na terenach wiejskich. Większość osób znajdzie miejsca pracy w przemyśle rolno-spożywczym, a zatem w branży mięsnej, owocowo-warzywnej, zbożowo-młynarskiej, mleczarskiej. Z przeprowadzonych badań wynika, iż 50% przedsiębiorców wiejskich zatrudnia wyłącznie członków rodziny, liczba pracowników natomiast nie przekracza 4 osób[28]. Rodzinny charak-

[27] Majątek gospodarstwa, popyt na usługi handlowe w lokalnym środowisku, nadmiar siły roboczej w gospodarstwie domowym, małe kwalifikacje.

[28] Por.: B. Fedyszak-Radziejowska, *Rolnicy, przedsiębiorcy, mieszkańcy wsi wobec wymagań gospodarki rynkowej*, w: *Wieś i rolnictwo w okresie transformacji systemowej*, IRWiR PAN, Warszawa 1995.

ter tych przedsiębiorstw oraz zapewnienie stałych miejsc pracy dla części lokalnych mieszkańców jest niezwykle ważkim przedsięwzięciem na drodze kształtowania równowagi na wiejskim rynku pracy.

2. Wielofunkcyjny rozwój gospodarstw rodzinnych

Przekształcenia pod wpływem gospodarki rynkowej w rolnictwie i na obszarach wiejskich mają dwojaką naturę. Są one związane:

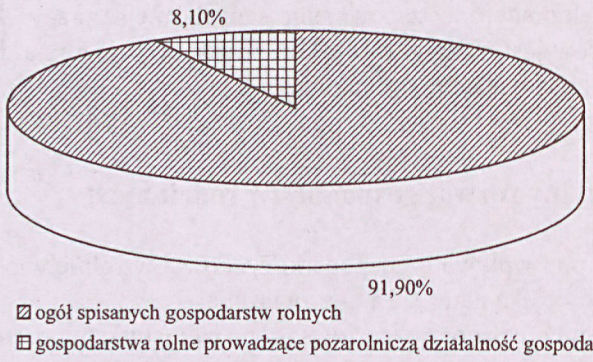
a) z rozwojem przedsiębiorczości w samym rolnictwie, modernizacją, uproszczeniem i specjalizacją gospodarstwa;

b) z rozwojem różnych form przedsiębiorczości pozarolniczej, łączonej z pracą w gospodarstwie rolnym lub pojawiającej się na skutek zlikwidowania gospodarstwa rolnego.

Szansą podniesienia kondycji ekonomicznej większości rolniczych gospodarstw domowych na wsi jest sprzężenie działalności rolniczej z pozarolniczą. Proces ten jest podstawowym rozwiązaniem na drodze wykorzystania potencjalnych nadwyżek siły roboczej bez konieczności podejmowania pracy poza gospodarstwem. Planowane wejście Polski do Unii Europejskiej wymaga podjęcia bardziej zdecydowanych rozwiązań dotyczących zmiany metod wykorzystania posiadanych w gospodarstwie zasobów. Wiąże się to z wprowadzeniem do gospodarstwa rolnego nowej działalności, będącej źródłem dodatkowych dochodów wytworzonych w ramach własnych zasobów. Następstwem tego procesu jest powstawanie nowych struktur ekonomicznych i organizacyjnych oraz przekształcanie się gospodarstw monofunkcyjnych, czyli rolniczych, w wielofunkcyjne. Uruchomienie pozarolniczej przedsiębiorczości w obrębie gospodarstwa rolnego oznacza podjęcie przez właściciela ewidencjonowanej działalności gospodarczej, innej niż produkcja rolna, dla swoich korzyści i na własne ryzyko, które to przedsięwzięcie będzie źródłem dochodów dla domowników.

W ostatnich latach zanotowano wzrost odsetka gospodarstw rolnych w Polsce podejmujących pozarolniczą działalność gospodarczą. Powszechny spis rolny w czerwcu 1996 roku wykazał, że gospodarstw, które obok realizowanej działalności rolniczej prowadziły dodatkowo działalność pozarolniczą lub ją podjęły na własny rachunek przy zawieszeniu działalności rolniczej, było 248 955, co stanowi 8,1% ogółu spisanych gospodarstw rolnych w Polsce (rys. 1.).

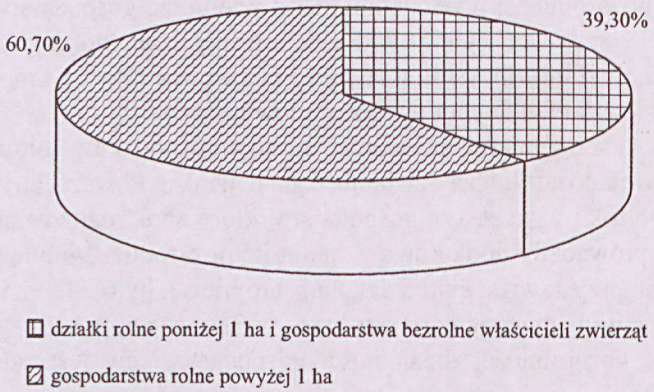
Prowadzenie pozarolniczej działalności gospodarczej nie jest zatem zjawiskiem występującym na dużą skalę. Badania przeprowadzone na terenie wszystkich wsi województwa krośnieńskiego i przemyskiego w 1995 roku wskazują, iż mała skala działalności pozarolniczej prowadzonej przez rolników wynika przede wszystkim z ograniczonych środków finansowych potrzebnych do uruchomienia firmy oraz braku wiedzy na temat przedsiębiorczości.

Rysunek 1. Odsetek gospodarstw rolnych w Polsce prowadzących pozarolniczą działalność gospodarczą

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *Pozarolnicza działalność gospodarstw rolnych*, PSR 1996, GUS, Warszawa 1998, s. IX.

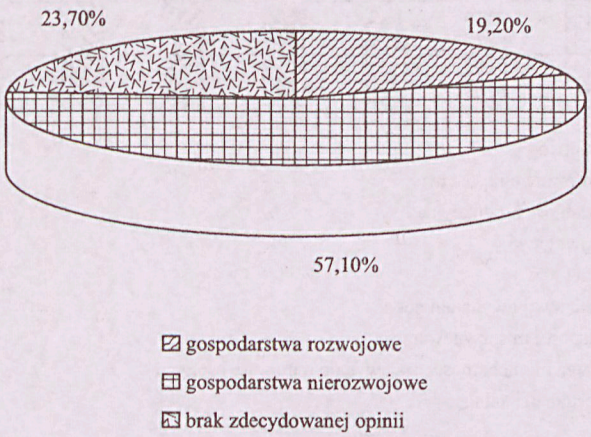
Wśród ogółu spisanych gospodarstw rolnych w Polsce, które zgłosiły prowadzenie pozarolniczej działalności gospodarczej – 39,3% stanowiły działki rolne o powierzchni użytków rolnych poniżej 1 ha oraz gospodarstwa bezrolnych właścicieli zwierząt, przy czym najczęściej dodatkową działalność podejmowały podmioty o areale użytków rolnych od 0,1 do 0,5 ha (28,5%). Gospodarstwa rolne o powierzchni powyżej 1 ha użytków rolnych stanowiły 60,7% wszystkich deklarujących prowadzenie działalności pozarolniczej i najczęściej ją podejmowały podmioty w grupie obszarowej 2–5 ha UR (rys. 2.).

Rysunek 2. Struktura gospodarstw rolnych prowadzących pozarolniczą działalność gospodarczą według powierzchni użytków rolnych w 1996 roku

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *Pozarolnicza działalność gospodarstw rolnych*, PSR 1996, GUS, Warszawa 1998, s. IX.

Rodzinne gospodarstwa rolne swoje perspektywy rozwojowe oceniały w sposób następujący: 19,2% uważało się za rozwojowe, 57,1% – za nierozwojowe, a 23,7% – nie wyrażało zdecydowanej opinii (rys. 3.).

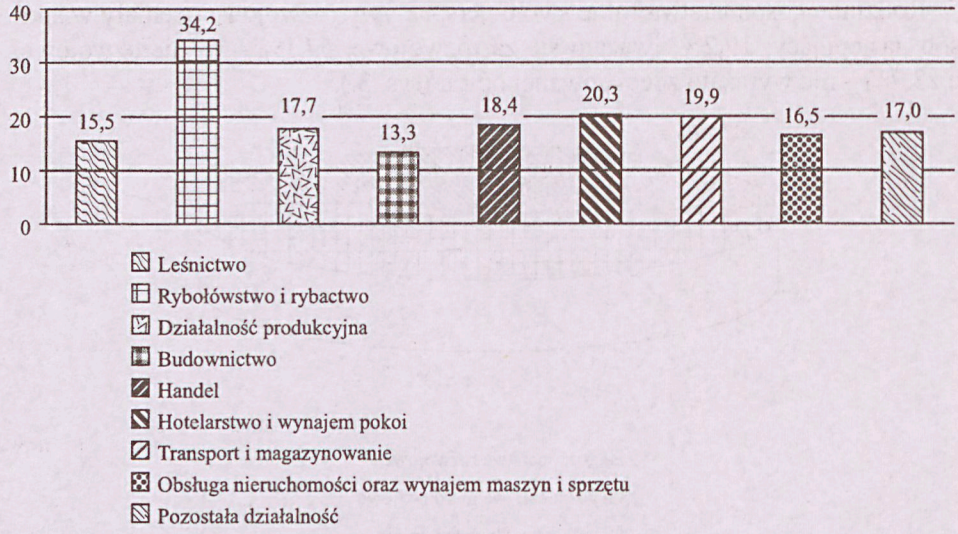
Rysunek 3. Perspektywy rozwojowe gospodarstw rolnych według oceny ich użytkowników

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Pozarolnicza działalność gospodarstw rolnych, PSR 1996, GUS, Warszawa 1998, s. IX.

Rozkład odpowiedzi zmieniał się w zależności od rodzaju realizowanej w badanych gospodarstwach działalności pozarolniczej (rys. 4.). Najwyższy odsetek gospodarstw uważających się za rozwojowe wystąpił w obrębie sekcji rybołówstwo i rybactwo oraz hotelarstwo i wynajem pokoi, a najniższy – w obrębie sekcji budownictwo, a także obsługa nieruchomości oraz wynajem maszyn i sprzętu.

Pozarolnicza działalność gospodarcza rolników rozwija się przede wszystkim tam, gdzie warunki rynkowe i infrastrukturalne sprzyjają rozwojowi przedsiębiorczości. Najwięcej osób dorosłych, których głównym źródłem utrzymania jest pozarolnicza działalność gospodarcza w gospodarstwach rolnych znajduje się w byłych województwach: katowickim, bielskim, nowosądeckim, częstochowskim, krakowskim, kieleckim, poznańskim i rzeszowskim. Województwa te w większości charakteryzują się niższą od średniej krajowej stopą bezrobocia. Najmniej natomiast osób utrzymujących się z prowadzenia przedsięwzięcia gospodarczego zanotowano w następujących województwach: chełmskim, legnickim, elbląskim, łomżyńskim, bialskopodlaskim, słupskim, koszalińskim i jeleniogórskim, włocławskim i suwalskim[29]. Województwa te w większości odznaczają się wysoką stopą bezrobocia. Badania ankietowe przeprowadzone przez Zakład Badań Społecznych IERiGŻ wykazały, iż największym rozpowszechnieniem rodzinnej

[29] *Pozarolnicza działalność gospodarstw rolnych*, PSR 1996, GUS, Warszawa 1997, tabl. 16., s. 30.

Rysunek 4. Struktura rozwojowych gospodarstw rolnych według podejmowanej działalności gospodarczej (w %)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Pozarolnicza działalność gospodarstw rolnych, PSR 1996, GUS, Warszawa. 1998, s. XI.

przedsiębiorczości charakteryzował się region południowy (14 jednostek/wieś) i południowo-wschodni (11 jednostek/wieś), gdzie notuje się obecność relatywnie dużych wsi o zróżnicowanej strukturze społeczno-zawodowej. Najmniejszą natomiast liczbę inicjatyw gospodarczych obserwowano w regionie środkowo-wschodnim, gdzie występuje wyjątkowo niekorzystna struktura demograficzna oraz słaba kondycja ekonomiczna gospodarstw rolnych[30].

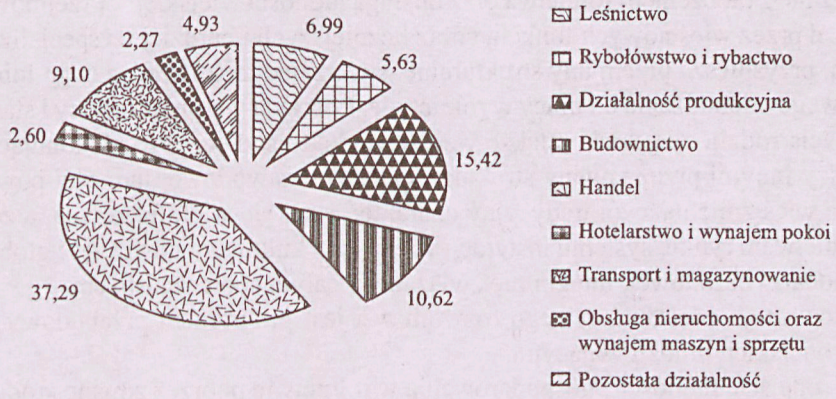
Podsumowując przedstawione wyniki analizy pozarolniczej przedsiębiorczości w gospodarstwach rolnych na terenach wiejskich, warto podkreślić podstawowe obserwacje.

– Podstawowymi kierunkami działalności gospodarczej (rys. 5.), które podejmują rolnicy na wsi są: handel detaliczny i hurtowy, działalność produkcyjna, usługi,

– Wśród podmiotów usługowych dominują najczęściej przedsiębiorstwa budowlane, transportowe i magazynowe.

Następstwem podjęcia przez rolników pozarolniczej działalności gospodarstwa rodzinne mają możliwość realizować różnorodne funkcje ekonomiczne, kształtując swój profil jako rolniczo-handlowy, rolniczo-produkcyjny, rolniczo-usługo-

[30] A. Sikorska, *Rynek pracy na wsi, Komunikaty, Raporty, Ekspertyzy* z. 390, Warszawa 1995. Badania przeprowadzono w latach 1992/1994 na terenie 72 wsi stanowiących stałą próbę badawczą w pracach Zakładu.

Rysunek 5. Struktura kierunków pozarolniczej działalności w gospodarstwach rolnych na wsi (w %)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Pozarolnicza działalność gospodarstw rolnych, PSR 1996, GUS, Warszawa. 1998, tabl. 2, s. 10.

wy, rolniczo-leśny czy rolniczo-rybacki. Rozwiązanie to wydaje się być jedyną możliwą drogą chroniącą większość obecnych gospodarstw rolnych przed utratą własnych źródeł egzystencji ekonomicznej. Kreowanie wielofunkcyjnych gospodarstw rodzinnych prowadzi ostatecznie do zastąpienia jednozawodowej struktury ludności wiejskiej strukturą wielozawodową[31].

3. Wielofunkcyjny rozwój wsi

Zmiany strukturalne w rolnictwie wymagają trwałych przekształceń na obszarach wiejskich, czemu służyć ma tworzenie warunków poprawiających jakość życia i pracy na wsi. Dotyczy to zmiany charakteru wsi i osiedli wiejskich, tj. przejmowanie przez wieś nowych funkcji odbiegających od jej tradycyjnego oblicza. Wieś staje się integralnie powiązaną częścią całej gospodarki narodowej, obszarem, gdzie żyją ludzie związani z rolnictwem i pozarolniczymi dziedzinami życia, domagający się wyrównania warunków pracy i życia do poziomu ludności zamieszkałej w mieście.

Przejmowanie przez tradycyjną wieś nowych funkcji jest procesem złożonym i długotrwałym. Sprzężenie zwrotne pomiędzy przemianami strukturalnymi w rolnictwie a uwielofunkcyjnieniem wsi polega na tym, iż pierwsze zwalniają z rolnictwa siłę roboczą, wykorzystaną następnie w zawodach nierolniczych, które są

[31] B. Wojciechowska-Ratajczak, *Kierunki rozwoju ekspansywnych struktur ekonomicznych obszarów wiejskich*, w: *Agrobiznes szansą rozwoju wsi i rolnictwa*, Wyd. AE im. Oskara Langego we Wrocławiu, Wrocław 1996, s. 21–22.

związane z otoczeniem rolnictwa oraz obsługą ludności wiejskiej[32]. Przejmowanie z kolei przez wieś nowych funkcji, coraz liczniejszych i bardziej wyspecjalizowanych, przyspiesza przemiany strukturalne, stwarzając możliwość stałego lub częściowego odchodzenia od pracy w rolnictwie. Poprawa warunków pracy i standardu życia rodzin wiejskich, a także wzrost produktu społecznego, dokonujący się między innymi przez zmiany struktury społeczno-zawodowej ludności powodują, że wieś zmienia swój tradycyjny charakter, staje się wielofunkcyjna, a za pośrednictwem rynku, systemu instytucji wiejskich i kultury stanowi część globalnej gospodarki narodowej, integralnie związanej z całym społeczeństwem.

Koncepcja wielofunkcyjnego rozwoju wsi jest programem przebudowy terenów wiejskich umożliwiającym:

– odejście ludności z gospodarowania w rolnictwie poprzez zmianę źródeł zarobkowania bądź uzupełnienie dochodów rolniczych dochodami pochodzącymi z zarobkowania w innych dziedzinach (gospodarstwa dwuzawodowe);

– zmianę struktury społeczno-zawodowej wsi oraz struktury agrarnej;

– unowocześnienie i racjonalizację produkcji rolnej;

– powstanie przedsiębiorstw wytwórczo-usługowych w różnych branżach o charakterze produkcyjnym i konsumpcyjnym – zarówno związanych, jak i nie związanych z rolnictwem; następstwem tego procesu jest – poprzez wymianę rynkową – wzrost dochodów ludności wiejskiej oraz zwiększenie środków na inwestycje.

Cele, uwarunkowania oraz środki realizacji wielofunkcyjnego rozwoju wsi stanowią wielosektorową strategię, która musi być realizowana w oparciu na przedsiębiorczości poszczególnych samorządów regionalnych i lokalnych oraz podmiotów gospodarczych i osób prywatnych.

Wyniki analizy przedsiębiorczości oraz zmian struktury społeczno-ekonomicznej mieszkańców wsi wskazują, że w Polsce trwa proces wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich[33]. Postępuje on wprawdzie dość wolno, zmierza jednak w kierunku aktywizacji pozarolniczej działalności produkcyjno-usługowej[34]. Rozwój ten jest czynnikiem warunkującym przemiany strukturalne w rolnictwie, możliwości zatrudnienia ludności wiejskiej nie związanej z rolnictwem oraz pracującej w tym dziale gospodarki z powodu braku miejsca pracy w innych dziedzinach. Rosnąca różnica zamożności na niekorzyść ludności wiejskiej powoduje, iż mieszkańcy wsi aktywizują się gospodarczo i dążą do zmniejszenia dyspro-

[32] K. Duczkowska-Małysz, *Wstęp*, w: *Przedsiębiorczość na obszarach wiejskich. W stronę wsi wielofunkcyjnej*, IRWiR PAN, Warszawa 1993, s. 5.

[33] J. Czerna-Grygiel, *Tendencje zmian struktury społeczno-ekonomicznej na wiejskim rynku pracy*, Wyższa Szkoła Handlu i Usług w Poznaniu, Zeszyt Naukowy Nr 5, Poznań 2002, s. 35.

[34] J. Czerna-Grygiel, *Znaczenie przedsiębiorczości lokalnej w kształtowaniu równowagi na wiejskim rynku pracy*, Zeszyty Naukowe Akademii Rolniczej w Krakowie, Zeszyt 78, Kraków 2001, s. 501.

porcji w poziomie jakości życia i warunków pracy. Sama działalność rolnicza jest w obecnej sytuacji ekonomicznej niejednokrotnie na granicy opłacalności. W drobnych gospodarstwach rolnych, często słabych ekonomicznie, przedsiębiorczość pozarolnicza jest szansą rozwoju nie tylko dla nich samych, ale również dla całego regionu. Badania zaprezentowane w niniejszym artykule wskazują, że zjawisko alternatywnych form gospodarowania na wsi znajduje się jeszcze w początkowym etapie rozwoju. Pozarolnicze dochody stanowią jednakże rosnący odsetek w dochodach rodzin wiejskich, co świadczy o stopniowym nasilaniu się procesu wielofunkcyjności wsi[35].

W klasyfikacji wsi na wielofunkcyjne i tradycyjne (monofunkcyjne) bierze się pod uwagę wysokość procentowego udziału osób zatrudnionych poza rolnictwem wśród ogółu pracujących. Mianem wielofunkcyjne określa się takie wsie, w których przy produkcji rolniczej, zarówno we własnym gospodarstwie, jak i na zasadzie umowy, pracuje mniej niż 60% wszystkich pracujących. Wsie tradycyjne natomiast charakteryzują się równym i większym niż 60% udziałem pracujących w rolnictwie na tle ogółu osób aktywnych zawodowo. Globalnie korzystniejsza sytuacja we wsiach wielofunkcyjnych wynika z faktu, iż obejmują one bardziej chłonne rynki pracy i charakteryzują się większą mobilnością[36]. W większości wsi tradycyjnych obserwowano stagnację na rynku pracy, przy czym odsetek wsi, gdzie liczba zarobkujących się zmniejszyła przewyższał odsetek wsi, w których liczba zarobkujących się powiększyła. Odmienne tendencje obserwowano we wsiach wielofunkcyjnych, gdzie udział miejscowości, w których nie zanotowano zmian był niewielki, natomiast odsetek wsi, gdzie liczba zarobkujących liczebnie wzrosła był nieco wyższy od odsetka miejscowości charakteryzujących się odwrotną tendencją. Większa płynność w liczebności osób pracujących najemnie i zamieszkujących wsie wielofunkcyjne jest wynikiem większych powiązań gospodarczych z procesami występującymi w makroskali i silniejszą reakcją na przekształcenia zachodzące w całej gospodarce. Na obszarach z przewagą osób pracujących w rolnictwie (powyżej 60%) zmiany na rynku pracy mają zdecydowanie mniejszy zasięg. Wynika to z faktu, iż we wsiach tradycyjnych o niewielkiej liczbie osób zatrudnionych poza rolnictwem przeważają stabilne miejsca pracy, przede wszystkim w lokalnych urzędach administracyjnych oraz w placówkach podstawowej infrastruktury techniczno-ekonomicznej i społecznej[37]. Z publikacji związanych z pozarolniczą działalnością gospodarczą na terenach wiej-

---

[35] J. Czerna-Grygiel, *Poziom i struktura dochodów ludności wiejskiej*, w: *Bieda na wsi na tle globalnych przemian społeczno-gospodarczych w Polsce*, Wyd. AR w Poznaniu, Poznań 2001, s. 129.

[36] J. Okuniewski, *Kierunki odnowy i modernizacji wsi i rolnictwa w Polsce*, „Wieś i Rolnictwo" 1989 nr 3, s. 20–23.

[37] A. Sikorska, *Zarobkowanie ludności wiejskiej a wielofunkcyjny rozwój wsi*, Komunikaty Raporty Ekspertyzy, z. 395, IERiGŻ, Warszawa 1996, s. 8–21.

skich wynika, że ludność z regionów o relatywnie wyższym poziomie rozwoju gospodarczego, gdzie proces wielofunkcyjnego rozwoju wsi jest już zaawansowany, wykazuje większą aktywność w pozarolniczej działalności gospodarczej aniżeli mieszkańcy terenów, na których powyższe procesy są zapóźnione lub dotychczas nie wystąpiły. Obserwacje na podstawie badań prowadzonych przez IERiGŻ wskazują, iż większe ożywienie panuje na tych rynkach pracy, które znajdują się w kręgu otoczenia wsi wielofunkcyjnych aniżeli w regionach z przewagą wsi tradycyjnych. W obu porównywanych przypadkach liczba poszukujących pracy (średnio na jedną wieś) jest podobna, niemniej jednak dane o liczbie byłych bezrobotnych, którzy znaleźli pracę, wskazują, iż położenie mieszkańców wielofunkcyjnych wsi jest relatywnie korzystniejsze. Konfrontacja danych ze wsi wielofunkcyjnych i tradycyjnych o charakterze zatrudnienia byłych bezrobotnych jest następnym dowodem trudniejszej sytuacji poszukujących pracy osób we wsiach tradycyjnych[38].

Wśród ludności bezrobotnej, która znalazła się w grupie osób ze statusem zatrudnionych, we wsiach tradycyjnych dwukrotnie więcej jest pracujących sezonowo i dorywczo aniżeli na stałe. We wsiach wielofunkcyjnych proporcje te układają się w przeciwnym kierunku z korzyścią dla osób mających stałe zatrudnienie. Dowodem ułatwionej sytuacji na rynkach pracy w otoczeniu wsi wielofunkcyjnych są również wskaźniki uwzględniające natężenie zjawisk w przeliczeniu na 1000 mieszkańców. We wsiach tradycyjnych na 1000 mieszkańców pracę poszukiwało 48 osób, natomiast w wielofunkcyjnych – 39. Obserwacje wskazują na większe możliwości zatrudnienia ludności z terenów wsi wielofunkcyjnych[39].

We wsiach tradycyjnych podjęcie inicjatywy prywatnej związane jest najczęściej z uruchomieniem sklepu spożywczego lub wielobranżowego, natomiast we wsiach wielofunkcyjnych z reguły działalność gospodarcza dotyczy usług specjalistycznych analogicznych do usług świadczonych w miastach. Wskazuje to na większy stopień zaawansowania w urbanizacji wsi wielofunkcyjnych.

Na podstawie zmian na rynku we wsiach tradycyjnych i wielofunkcyjnych można stwierdzić, że mieszkańcy wsi, w których proces wielofunkcyjności jest bardziej zaawansowany wykazują większą skłonność do mobilności zawodowej i uruchamiania przedsiębiorstw aniżeli ludność wsi tradycyjnych. Tych ostatnich cechuje większa zachowawczość.

Stopień zaawansowania procesu wielofunkcyjnego rozwoju wsi jest uwarunkowany tempem tworzenia nowych miejsc pracy poza rolnictwem. Podstawowe znaczenie stwarzają możliwości zarobkowania w charakterze pracownika najemnego oraz podejmowanie działalności gospodarczej na własny rachunek. Niewielka podaż kwalifikowanego potencjału ludzkiego zmniejsza atrakcyjność gmin ty-

[38] Por.: D. Kołodziejczyk, *Pozarolnicza działalność gospodarcza na obszarach wiejskich w województwie siedleckim*, „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej" 1994 nr 3.

[39] A. Sikorska, *Zarobkowanie ludności...*, op.cit.

powo wiejskich z punktu widzenia wielofunkcyjnego zagospodarowania. Analiza poziomu wykształcenia ludności wiejskiej i rolniczej, wskazuje na bardzo niski stopień edukacji społeczności lokalnej[40]. Niskie wykształcenie mieszkańców wsi jest podstawową barierą zarówno uruchomienia własnej inicjatywy gospodarczej, jak i podjęcia pracy zarobkowej. Problem ów dotyczy zwłaszcza dużych przedsiębiorstw przemysłowych, gdzie produkcja odbywa się z wykorzystaniem nowych technologii połączonych z komputeryzacją. Każda firma bowiem, pojawiająca się na obszarze wiejskim, wymaga fachowców na miejscu (dowożenie siły roboczej zwiększa koszty produkcji). Ograniczenia w wykształceniu ludności wiejskiej występują w powiązaniu z niskim poziomem jej aspiracji. Brak wysoko wykwalifikowanych kadr nie pozwala na rozwój wielu dziedzin nowoczesnych technologii zarówno w rolnictwie, jak i w przedsiębiorstwach pozarolniczych. Zwiększający się popyt na wysoko kwalifikowanych pracowników jest nieunikniony. Wiejski rynek pracy powinien podołać tym wyzwaniom z uwagi na nieustanny wzrost konkurencji powiązany z wykształceniem pracobiorców. Reforma oświaty powinna zmierzać w kierunku zwiększenia dostępności młodzieży wiejskiej do szkolnictwa na wszystkich szczeblach, a także polegać na wprowadzaniu do szkół przedmiotów nauczających przedsiębiorczości. Rozwój różnego typu dodatkowych warsztatów szkoleniowych, kursów zawodowych, językowych czy komputerowych zwiększy szansę awansu społeczności wiejskiej. Podniesienie jakości kształcenia młodzieży wiejskiej winno być podstawowym kierunkiem wspierania rozwoju terenów wiejskich ze strony państwa[41]. Wszak koncepcja wielofunkcyjnego rozwoju wsi zakłada realizację programu ożywienia różnych form kształcenia, oświaty, doradztwa rolniczego i socjalno-bytowego dla obszarów wiejskich[42]. Pomoc finansowa dla reformy edukacji na wsi ma decydujące znaczenie w likwidowaniu bezrobocia, ukrytego i jawnego, zwłaszcza jego formy strukturalnej[43]. Po zakończeniu edukacji młodzież wiejska, będąca szeroko i gruntownie przygotowana do wejścia na rynek pracy, zmniejszy niebezpieczeństwo trwałego bezrobocia. W związku z tym środki finansowe powinny być skierowane nie tylko na kredyty czy dopłaty na rozwój przedsiębiorczości wiejskiej, ale również na edukację wysoko kwalifikowanej kadry pracowników, tak na poziomie szkół średnich, jak

[40] J. Czerna-Grygiel, *Demograficzne uwarunkowania zmian na wiejskim rynku pracy u progu przystąpienia Polski do Unii Europejskiej*, w: *Wieś i rolnictwo Wielkopolski*, Wyd. AR w Poznaniu, Poznań 1998, s. 119.

[41] W. Szymański, *Makroekonomiczne bariery przemian strukturalnych w rolnictwie. Możliwości i sposoby ich łagodzenia*, w: *Strategiczne problemy rozwoju polskiego rolnictwa*, IERiGŻ, Warszawa 1996.

[42] *Encyklopedia agrobiznesu*, pod red. A. Wosia, Fundacja Innowacyjna, Wyższa Szkoła Społeczno-Ekonomiczna w Warszawie, Warszawa 1998, s. 927.

[43] A. Kowalski, *Polityka społeczna*, w: *Identyfikacja priorytetów w modernizacji rolnictwa i sektora rolno-spożywczego w Polsce oraz sformułowanie ich strategii rozwoju*, FAPA, Warszawa 1997.

i wyższych. Problem ten dotyczy również wszelkich szkoleń, warsztatów i kursów, gdzie potencjalni przedsiębiorcy mieliby możliwość kształcenia w zakresie sztuki prowadzenia firmy.

Włączenie rolnictwa w proces przemian na wiejskim rynku pracy jest uwarunkowane rozwojem przedsiębiorczości w całym kompleksie gospodarki żywnościowej, zarówno w poszczególnych jej ogniwach, jak i pomiędzy nimi (kooperacja i integracja). Rolnik poprzez swoją przedsiębiorczość podnosi poziom kwalifikacji i wykształcenia, zwiększa stopień specjalizacji, wprowadza do produkcji nowe odmiany i unowocześnia technologię, poprawiając tym samym efektywność gospodarowania, a także uruchamia kooperację zarówno w formie integracji poziomej, jak i pionowej. Integracja pionowa i pozioma stanowi szansę na tworzenie miejsc pracy w zawodach nierolniczych. Integrator organizuje dostawę środków produkcji, skup surowca i jego transport oraz doradztwo rolnicze. Zespół producencki obok angażu siły roboczej do obsługi dystrybucyjnej członków zespołu, podejmując się np. wstępnego przetwórstwa swoich surowców, może również zatrudnić technologów przetwórstwa spożywczego. Grupa marketingowa tworzy najwięcej miejsc pracy poza rolnictwem. Zatrudniani są tu pracownicy zarządzający firmą. Powstają nowe miejsca pracy związane z tworzeniem różnego rodzaju biur: pośrednictwa, doradczych, rachunkowo-księgowych, marketingowych, ubezpieczeń, informacji[44]. Aktywność ludności pozarolniczej powinna być mocno związana z aktywnością rolników, co jednoznacznie wpływa na wielofunkcyjny rozwój terenów wiejskich poprzez zmianę struktury społeczno-zawodowej. Kooperacja ta powoduje poprawę efektywności gospodarowania i ogranicza poziom bezrobocia na wsi[45].

Podstawową rolę w rozwoju przedsiębiorczości, na obszarach wiejskich odgrywają, jak wynika z rozważań, drobne firmy, tzw. „small business". Stanowią one ważny czynnik warunkujący osiągnięcie stanu równowagi na wiejskim rynku pracy.

Praktyka wielu krajów należących do Unii Europejskiej wskazuje na to, iż dzięki rozwojowi małych i średnich przedsiębiorstw rozmiary i skutki bezrobocia mogą być znacznie złagodzone. Na przykład we Włoszech zatrudniają one 83%, w Niemczech 62%, a we Francji 60% ogółu siły roboczej[46].

Dominujące znaczenie małych firm w ożywieniu przedsiębiorczości na wsi wynika przede wszystkim z niewielkich potrzeb inwestycyjnych związanych

---

[44] J. Małysz, *Wpływ procesów integracyjnych w agrobiznesie na modernizację i rekonstrukcję rolnictwa oraz obszarów wiejskich*, w: *Agrobiznes szansą rozwoju wsi i rolnictwa*, Wyd. AE im. Oskara Langego we Wrocławiu, Wrocław 1996, s. 36–37.

[45] E. Lelito, *Regionalna polityka rolna związana z przedsiębiorczością rolną na przykładzie Polski południowo-wschodniej*, II Kongres SERiA, Kraków 1995.

[46] Por.: I. Hejduk, *Jak startować w biznesie. Propozycja dla małych firm*, Warszawa 1992, s. 46–61.

z rozpoczęciem działalności gospodarczej przy wykorzystaniu marginalnych zasobów siły roboczej[47]. Małe jednostki gospodarcze są czułe na wszelkie zmiany popytu i w krótkim czasie dostosowują się do zmian preferencji konsumentów. Dzięki możliwości szybkiego likwidowania luk podażowych, występujących często w gminach słabo rozwiniętych ekonomicznie, małe firmy mają duże szanse rozwoju na terenach wiejskich[48].

Przedsiębiorstwa zaliczane do małej wytwórczości charakteryzują się stosunkowo małą skalą produkcji, dużym stopniem elastyczności oraz szerokimi możliwościami dostosowania się do potrzeb rynku. Cechują się również znacznie prostszą formą kierowania i zarządzania w stosunku do dużych przedsiębiorstw oraz ścisłymi powiązaniami z miejscowym rynkiem zbytu i możliwością wykorzystania lokalnych surowców. Firmy duże natomiast są mocniejsze ze względu na skalę posiadanych zasobów, źródeł materiałów surowcowych, stałe kanały dystrybucji, ekspertyzy rynkowe, a także markę handlową firmy[49].

W procesie wprowadzania na rynek nowych produktów i usług małe firmy mają przewagę nad dużymi we wczesnej bezpośredniej komercjalizacji, wyszukiwaniu nie zaspokojonych rynków, bazując na wysokiej elastyczności pokrywania tzw. nisz popytowych. Nadto zróżnicowana oferta rynkowa małych firm stwarza im większe możliwości niwelowania ryzyka. Tym samym mała przedsiębiorczość jest bardziej odporna na niepowodzenia czy eliminację z rynku. Dodatkowym walorem małych firm są znacznie niższe potrzeby inwestycyjne dla uruchomienia działalności ekonomicznej. Z drugiej strony jednak drobne przedsiębiorstwa nie pełnią roli pierwszoplanowej na szerokim rynku zaopatrzenia i zbytu.

Duże firmy mają przewagę w skali działania i ekspansji, mają możliwość korzystania ze wsparcia naukowo-badawczego czy też reklamy na wielką skalę.

W zakresie konkurencji rynkowej małe firmy opierają swoją siłę na rozproszeniu działalności, podczas gdy duże firmy – na interesie dużych grup producentów czy konsumentów. Małe przedsiębiorstwa są bardziej podatne na wprowadzane innowacje, duże firmy natomiast same tworzą nowości na rynku. Wobec tego duże jednostki, ze względu na koszty poniesione na wykreowanie nowego produktu, dążą do utrzymania go na rynku w możliwie najdłuższym okresie.

Najodpowiedniejszą dla małego biznesu formą własności, która dominuje zarówno w rolnictwie, jak i przetwórstwie spożywczym, handlu i usługach związanych z rynkiem żywnościowym, jest przedsiębiorstwo typu „jeden właściciel". Jest ona stosunkowo łatwa do zorganizowania i prowadzenia. Niemniej jednak słabą stroną tej formy przedsiębiorstwa jest zbyt mały kapitał w momencie startu,

---

[47] E. Niedzielski, *Pozarolnicza przedsiębiorczość gospodarcza na terenach wiejskich. Agrobiznes jako podstawa rozwoju gospodarczego regionu rolniczego*, Lublin 1995.

[48] I. Hejduk, *Jak startować...*, op.cit.

[49] I. Hejduk, *Mała i średnia firma*, „Ekonomika i Organizacja Przedsiębiorstwa" 1995 nr 6, s. 17.

który stanowi barierę w rozwoju inicjatywy, a także ograniczone zabezpieczanie kredytów osobistymi aktywami przedsiębiorcy i jego firmy[50].

Drobna przedsiębiorczość na wsi charakteryzuje się stosunkowo niewielkim zatrudnieniem oraz działalnością jednostronną przy dużej niestabilności. Dominującymi jednostkami drobnej przedsiębiorczości na obszarach wiejskich są przede wszystkim sklepy i stosunkowo proste zakłady usługowe, których prowadzenie nie wymaga dużych nakładów inwestycyjnych. Właściciele tych jednostek gospodarczych nie są skłonni do ekspansji gospodarczej.

W chwili obecnej ta dziedzina prywatnej inicjatywy w zbyt małym jeszcze stopniu determinuje tempo wielokierunkowego rozwoju obszarów wiejskich. Uwaga ta dotyczy także roli drobnej przedsiębiorczości w kształtowaniu równowagi na wiejskim rynku pracy. Należy zaznaczyć, że praca na własny rachunek jest postrzegana jako konsekwencja braku możliwości znalezienia innego miejsca pracy. Motywacja ta jest jednym z podstawowych elementów decydujących o wyborze rodzaju działalności i jej skali, czego wyrazem są małe i średnie przedsiębiorstwa pozwalające na szybki obrót niewielkiego kapitału. Otóż zdecydowana większość prywatnych jednostek gospodarczych na wsi zatrudnia nie więcej niż 5 osób. Jeżeli przyjmie się, że w dużej firmie pracuje powyżej 250 osób, wówczas w celu utworzenia tej liczby miejsc pracy należałoby uruchomić co najmniej 50 małych firm. Nie wykluczając znaczącej pozycji małych jednostek gospodarczych, warto byłoby zwrócić uwagę na szansę rozwoju dużych firm na terenach wiejskich. Ma to szczególne znaczenie z punktu widzenia uwarunkowań demograficznych, które obok czynników ekonomicznych, kształtują sytuację na rynku pracy. Najbliższe lata, do ok. 2005–2010 roku, charakteryzować się będą relatywnie dużym przyrostem ludności w wieku produkcyjnym. Potencjalne zapotrzebowanie na nowe miejsca pracy poza rolnictwem dla ludności wiejskiej w latach 1996–2005 wyniesie, jak już wspomniano, łącznie 2,5 mln. Zjawisko to wskazuje na doniosłą rolę, jaką miałyby do odegrania duże przedsiębiorstwa w kształtowaniu równowagi na wiejskim rynku pracy. Powstawanie tych jednostek gospodarczych przyspieszyłoby tempo wielofunkcyjnego rozwoju terenów wiejskich. Duże firmy na terenach wiejskich będą miały w niedalekiej przyszłości najprawdopodobniej większe znaczenie w kształtowaniu równowagi wiejskiego rynku pracy z racji możliwości absorbowania potencjału ludzkiego i tworzenia miejsc pracy w formie najemnej na większą skalę aniżeli małe firmy rodzinne. Jednakże w obecnych warunkach rozwoju gospodarczego i na obecnym etapie zmian strukturalnych społeczeństwa wiejskiego oraz rozwoju infrastruktury na tym obszarze, drobna przedsiębiorczość jest podstawowym kierunkiem ożywienia lokalnego rynku pracy i stanowi bazę zarówno wielofunkcyjnego rozwoju wsi, jak i pojawienia się dużych firm na tych terenach. W rozwoju

[50] A. Woś, *Agrobiznes. Mikroekonomika*, Tom 2, Wydawnictwo Key Text, Warszawa 1996., s. 20.

przedsiębiorczości na terenach wiejskich nie należałoby przeciwstawiać małych firm – dużym z racji olbrzymiego znaczenia w zmniejszaniu bezrobocia, kreowaniu pozarolniczych miejsc pracy i walorów zarówno jednych, jak i drugich. Polityka gospodarcza winna stworzyć warunki do dynamicznej komplementarności dużych i małych przedsiębiorstw na obszarach wiejskich.

Zakończenie

W wysoko rozwiniętych krajach Unii Europejskiej zauważa się obecnie drugą fazę procesu wielofunkcyjnego rozwoju wsi. Odbywa się to poprzez zanikanie prostych zawodów rzemieślniczych, takich jak murarz, stolarz, ślusarz i pojawianie się nowych funkcji związanych z nowymi technologiami produkcji, nowymi maszynami, urządzeniami elektronicznymi, komputeryzacją i nowoczesnymi systemami zarządzania w gospodarce. Zmiany te dotyczą pojawienia się na terenach wiejskich stanowisk pracy w postaci elektroników, mechaników precyzyjnych, instalatorów urządzeń, urzędników obsługujących banki, łączność, nowoczesne systemy sterowania. Notuje się wzrost zatrudnienia kobiet wiejskich w handlu, biurach księgowości, usługach i służbie zdrowia, zwłaszcza w charakterze opiekunek do dzieci i do osób starszych.

Proces ten jest związany z następnym etapem wielofunkcyjnego rozwoju wsi i dotyczy odchodzenia od funkcji, jakie występują w początkowej fazie uprzemysłowienia oraz pojawienia się nowych funkcji o charakterze ekonomicznym i socjalnym, wskazujących na społeczeństwo postindustrialne.

Obszary wiejskie w Polsce mają w większości charakter monofunkcyjny, a więc ich gospodarka jest oparta przede wszystkim na produkcji rolniczej. Analiza badań ankietowych prowadzonych przez pracowników IERiGŻ oraz IRWiR w latach 1992–1995, a także analiza danych statystycznych GUS powstałych na bazie PSR przeprowadzonego w czerwcu 1996 roku wskazuje, że zjawisko alternatywnych form gospodarowania na wsi jest jeszcze w początkowej fazie rozwoju. Ocenę tą warunkują wyniki badań, wśród których stwierdzono, iż podstawowym kierunkiem uruchamianej działalności na terenach wiejskich jest obecnie handel[51]. Otóż ta dziedzina przedsiębiorczości jest charakterystyczna dla pierwszego etapu rozwoju działalności gospodarczej. Analiza badań wskazuje, iż proces ożywienia obszarów wiejskich zmierza w kierunku przemian struktury społeczno-zawodowej poprzez rozwój pozarolniczej przedsiębiorczości, infrastruktury oraz zmianę systemu kształcenia na wsi[52].

---

[51] J. Czerna-Grygiel, *Wielofunkcyjna gospodarka rolna*, „Przegląd Komunalny" 1999 nr 10, Abrys sp. z.o.o., Poznań 1999, s. 36.

[52] J. Czerna-Grygiel, *Infrastruktura na obszarach wiejskich*, w: *Agrobiznes 2002. Przemiany w agrobiznesie i obszarach wiejskich oraz ich następstwa*, red nauk. S. Urban, Prace

Realizacja programu wielofunkcyjnego rozwoju przyczyni się zdecydowanie do zmiany opinii na temat wsi jako miejsca związanego tylko z produkcją rolniczą. Adaptacja środowiska wiejskiego do nowych funkcji zaowocuje ożywieniem przedsiębiorczości wiejskiej polegającej na wyszukiwaniu nowych kierunków działalności gospodarczej poprzez wydobywanie wszelakich zasobów potencjału lokalnego[53].

Literatura

Czerna-Grygiel J., *Demograficzne uwarunkowania zmian na wiejskim rynku pracy u progu przystąpienia Polski do Unii Europejskiej*, w: *Wieś i rolnictwo Wielkopolski*, Wyd. AR w Poznaniu, Poznań 1998.

Czerna-Grygiel J., *Infrastruktura na obszarach wiejskich*, w: *Agrobiznes 2002. Przemiany w agrobiznesie i obszarach wiejskich oraz ich następstwa*, Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego we Wrocławiu, Zeszyt nr 491, Wrocław 2002.

Czerna-Grygiel J., *Poziom i struktura dochodów ludności wiejskiej*, w: *Bieda na wsi na tle globalnych przemian społeczno-gospodarczych w Polsce*, Wyd. AR w Poznaniu, Poznań 2001.

Czerna-Grygiel J., *Tendencje zmian struktury społeczno-ekonomicznej na wiejskim rynku pracy*, Wyższa Szkoła Handlu i Usług w Poznaniu, Zeszyt Naukowy Nr 5, Poznań 2002.

Czerna-Grygiel J., *Wielofunkcyjna gospodarka rolna*, „Przegląd Komunalny" 1999 nr 10, Poznań 1999.

Czerna-Grygiel J., *Znaczenie przedsiębiorczości lokalnej w kształtowaniu równowagi na wiejskim rynku pracy*, Zeszyty Naukowe Akademii Rolniczej w Krakowie, Zeszyt 78, Kraków 2001.

Duczkowska-Małysz K., Duczkowska-Piasecka M., *Pozarolnicze przedsięwzięcia gospodarcze na obszarze gminy*, w: *Przedsiębiorczość na obszarach wiejskich. W stronę wsi wielofunkcyjnej*, IRWiR PAN, Warszawa, 1993.

Duczkowska-Małysz K., *Wstęp*, w: *Przedsiębiorczość na obszarach wiejskich. W stronę wsi wielofunkcyjnej*, IRWiR PAN, Warszawa 1993.

Duczkowska-Piasecka M., *Rozwój przedsiębiorczości w agrobiznesie szansą na awans obszarów wiejskich*, w: *Agrobiznes szansą rozwoju wsi i rolnictwa*, Wyd. AE we Wrocławiu, Wrocław 1996.

Naukowe Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego we Wrocławiu, nr 491, Wrocław 2002, s. 169.

[53] A. Kaleta, *Problematyka aktywizacji społeczności lokalnych*, w: *Problematyka rozwoju lokalnego w warunkach transformacji systemowej*, „Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju" 1997 nr 177, Warszawa 1997.

Encyklopedia agrobiznesu, pod red. A. Wosia, Fundacja Innowacyjna, Wyższa Szkoła Społeczno-Ekonomiczna w Warszawie, Warszawa 1998.
Fereniec J., *Agrobiznes w rejonie rolnictwa ekstensywnego*, Agrobiznes szansą rozwoju wsi i rolnictwa, Wyd. AE we Wrocławiu, Wrocław 1996.
Gąsiorowski M., Kamiński R., *Możliwości rozwoju pozarolniczej aktywności gospodarczej na wsi na bazie gospodarstwa rolnego*, „Zagadnienia Doradztwa Rolniczego" 1998 nr 1.
Hejduk I., *Jak startować w biznesie. Propozycja dla małych firm*, Warszawa 1992.
Hejduk I., *Mała i średnia firma*, „Ekonomika i Organizacja Przedsiębiorstwa" 1995 nr 6.
Jankowski T., Klimek J., *Sztuka rzeczy możliwych – czyli Polsko-szwajcarski projekt wspierania wolnej przedsiębiorczości po 5 latach*, w: *Agrobiznes szansą rozwoju wsi i rolnictwa*, Wyd. AE we Wrocławiu, Wrocław 1996.
Kaleta A., *Problematyka aktywizacji społeczności lokalnych*, w: *Problematyka rozwoju lokalnego w warunkach transformacji systemowej*, „Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju" 1997 nr 177, Warszawa 1997.
Kłodziński M., *Uwarunkowania wielofunkcyjnego rozwoju gminy*, w: *Wieś i rolnictwo w okresie transformacji systemowej*, IRWiR PAN, Warszawa, 1995.
Kłodziński M., *Wielofunkcyjny rozwój terenów wiejskich w Polsce i w krajach Unii Europejskiej*, SGGW, Warszawa 1996.
Kołodziejczyk D., *Pozarolnicza działalność gospodarcza na obszarach wiejskich w województwie siedleckim*, „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej" 1994 nr 3.
Kotala A., St. Moskal, *Pozarolnicza przedsiębiorczość mieszkańców wsi małopolskiej, bariery i szanse rozwoju*, Biuletyn Regionalny ZDR AR w Krakowie nr 311, Kraków 1995.
Kowalski A., *Polityka społeczna*, w: *Identyfikacja priorytetów w modernizacji rolnictwa i sektora rolno-spożywczego w Polsce oraz sformułowanie ich strategii rozwoju*, FAPA, Warszawa 1997.
Lelito E., *Regionalna polityka rolna związana z przedsiębiorczością rolną na przykładzie Polski południowo-wschodniej*, II Kongres SERiA, Kraków 1995.
Łaguna M., *Próba oceny przedsiębiorczości mieszkańców wsi woj. łomżyńskiego, ostrołęckiego i suwalskiego*, V Ogólnopolska Konferencja Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu 1998.
Makarski S., *Przedsiębiorczość w agrobiznesie*, w: *Agrorobiznes szansą rozwoju wsi i rolnictwa*, Wyd. AE we Wrocławiu, Wrocław 1996.
Małe i średnie przedsiębiorstwa w Polsce 2002, Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości, Warszawa 2002.
Małysz J., *Wpływ procesów integracyjnych w agrobiznesie na modernizację i rekonstrukcję rolnictwa oraz obszarów wiejskich*, w: *Agrobiznes szansą rozwoju wsi i rolnictwa*, Wyd. AE Wrocławiu, Wrocław 1996.

Mączyńska M., *Małe przedsiębiorstwa w Polsce i w Niemczech*, „Organizacja i Ustawodawstwo" 1990 nr 2.
Napiórkowska A., Turek D., *Rozwój przedsiębiorczości jako forma przeciwdziałania bezrobociu*, w: *V Ogólnopolska Konferencja Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu 1998*.
Niedzielski E., *Pozarolnicza przedsiębiorczość gospodarcza na terenach wiejskich. Agrobiznes jako podstawa rozwoju gospodarczego regionu rolniczego*, Lublin 1995.
Okuniewski J., *Kierunki odnowy i modernizacji wsi i rolnictwa w Polsce*, „Wieś i Rolnictwo" 1989 nr 3.
Pozarolnicza działalność gospodarstw rolnych, GUS, Warszawa 1997.
Raport o stanie sektora małych i średnich przedsiębiorstw w Polsce w latach 1999–2000, Fundacja Promocji i Rozwoju Małych i Średnich Przedsiębiorstw, Warszawa 2001.
Sikorska A., *Rynek pracy na wsi*, Komunikaty, Raporty, Ekspertyzy z. 390, Warszawa 1995.
Sikorska A., *Zarobkowanie ludności wiejskiej a wielofunkcyjny rozwój wsi*, Komunikaty, Raporty, Ekspertyzy, z. 395, IERiGŻ, Warszawa 1996.
Słownik ekonomiczny dla przedsiębiorcy, Znicz, Szczecin 1996.
Szymański W., *Makroekonomiczne bariery przemian strukturalnych w rolnictwie. Możliwości i sposoby ich łagodzenia*, w: *Strategiczne problemy rozwoju polskiego rolnictwa*, IERiGŻ, Warszawa 1996.
Wieś i rolnictwo w okresie transformacji systemowej, pod red. L. Klanka, IRWiR PAN, 1994.
Wojciechowska-Ratajczak B., *Kierunki rozwoju ekspansywnych struktur ekonomicznych obszarów wiejskich*, w: *Agrobiznes szansą rozwoju wsi i rolnictwa*, Wyd. AE we Wrocławiu, Wrocław 1996.
Woś A., *Agrobiznes. Mikroekonomika*, Tom 2, Wydawnictwo Key Text, Warszawa 1996.

Joanna Czerna-Grygiel

ENTREPRENEURSHIP IN RURAL AREAS AND IN AGRICULTURE

Summary

The article concerns the essence and the functioning of rural entrepreneurship and its dominating role in reducing unemployment in the rural areas. It is an attempt to recognize this phenomenon both on the national scale and on the example of the former provinces. The article is based on statistical materials published by the Central Statistical Office, the results of studies conducted by IRWiR and IERiGZ and on the related literature.

Results of studies on non-agricultural entrepreneurship in rural households all over the country prove that the main lines of economic activity are: retail and wholesale trade, production activity and services. The service- providing entities are dominated by construction firms and transport-warehouse firms.

Undertaking new functions by a traditional Polish village is a long lasting and complex process. A feedback between structural changes in agriculture and a multifunctional character of the rural areas consists in the fact that they release labour force from agriculture. This labour force is further used in non-agricultural jobs which are linked with the agricultural environment and services for the rural population. The studies show that recovery of the rural areas is oriented towards transformations in the social/employment structure to be accomplished through development of non-agricultural entrepreneurship, infrastructure and the system of education in the country.